

СПІЛКА ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ХРИСТИЯН-БАПТИСТІВ СРСР І ТРАНСФОРМАЦІЯ ЇЇ ДУХОВНОГО ЦЕНТРУ В УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА 1980-ИХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)

У статті розглядаються зміни у євангельсько-баптистському русі СРСР, процес трансформації релігійного центру Всеукраїнської Співки об'єднань ЄХБ. Автор доводить, що внаслідок союзної релігійної лібералізації українські баптисти модернізували традиційні еклізіологічні структури і розпочали децентралізацію власного духовного центру.

Ключові слова: релігійне законодавство, церковний орган, пізній протестантизм, управлінські структури, релігійний центр, євангельські християни-баптисти, централізація, трансформація, об'єднання, громада.

Сучасні дослідники приділяють пильну увагу процесам інституалізації євангельського протестантизму в українському суспільстві, пов'язуючи їх з усвідомленням національної самобутності й указуючи на проблемні питання, зокрема, коли прозахідні орієнтації призводять до розриву з національною духовною традицією і перешкоджають інкультурації протестантизму. Слід урахувати, що сучасний протестантизм в Україні поділяють на український євангельський та пострадянський. Ці розподіли не збігаються з політичними й історичними кордонами.

В українській релігійній палітрі чутливим «лакмусовим папірцем» щодо суспільних змін стало найбільше відгалуження пізнього протестантизму – баптизм. Розвиток цієї конфесії впродовж другої половини 1980-их – першої половини 1990-их років супроводжувався трансформацією релігійного центру. Під релігійними центром ми розуміємо центральний виконавчо-розпорядчий церковний орган, який репрезентує релігійне об'єднання. Подібні Центри утворюються на з'їздах або конференціях релігійних об'єднань і діють згідно зі статутами, які ухвалюються на цих форумах.

Проблема трансформації пізньопротестантських спільнот в умовах лібералізації релігійного законодавства в історіографії належить до маловивчених тем. Більшою чи меншою мірою вона розкривалася у дослідженнях В. Любашенко, Ю. Решетнікова, О. Назаркіної, М. Мокієнка, С. Савінського та В. Франчука. Втім, процеси внутрішньої перебудови пізньопротестантських релігійних центрів, зокрема Всеукраїнської Співки об'єднань євангельських християн-баптистів (далі ВСОЄХБ), вивчались авторами побіжно, що зумовило необхідність продовження наукових пошуків у цій царині [8, с. 634].

Насамперед слід розглянути основні принципи баптистської еклізіології, які лежать в основі практичного життя церкви ЄХБ. Серед них домінує принцип незалежності або автономності окремої баптистської громади або помісної церкви. Він полягає у тому, що ніякої організаційно-керівної або адміністративної влади над нею не існує. Звідси сама громада визначає своє сповідання, питання церковної дисципліни, влаштування внутрішнього життя, проблеми служителів тощо [8, с. 634].

Це пов'язане зі специфічним розумінням євангельськими християнами-баптистами помісної церкви, обґрунтованим ще 1910 року відомим лідером євангельського руху І. Прохановим, що визначена як «зібрання спільноти або громади відроджених душ, об'єднаних однією вірою (одним сповіданням), однією любов'ю і надією та мешкаючих в одній місцевості» [10, с. 27]. На практиці це означає, що помісною церквою може йменуватися група людей, які перебувають у живому (візуальному) контакті один з одним, тобто якщо вони часто збираються разом для задоволення власних духовних потреб. Виходячи з цього, поняття «церква» у євангельсько-баптистському розумінні може бути застосоване тільки до конкретної громади (зібрання), але не до баптистської конфесії в цілому.

Історичний досвід показує намагання баптистів витримати розумну гармонію між самостійністю та необхідністю взаємного спілкування й служіння. Так, у вже згаданому Віровченні євангельських християн зазначено, що громада має турбуватися про стосунки з іншими громадами, про співпрацю з ними, «при якій можливі певні угоди між церквами для визначених цілей, особливі союзи і тому подібне». Але «при існуванні цих союзів... ніяка церква не має забувати про свою повну незалежність, не шукати для себе керівництва союзів або інших церков...» [10, с. 35].

До компетенції такого союзу не входять безпосереднє вирішення духовних або адміністративно-організаційних питань у церквах, а лише надання допомоги помісним церквам порадою та іншими способами підтримки під час долаття конфліктів або розв'язання будь-якої проблеми. Прагнення окреслити баланс між незалежністю церкви і необхідністю їхньої співпраці простежується і в інших віровченнях та підручниках із систематичного богослов'я [11, с. 19].

Починаючи із витоків свого існування, різні євангельські групи у другій половині XIX століття робили спроби налагодити обопільний зв'язок. Пізніше це проявилось у створенні Союзу баптистів і Союзу євангельських християн. Злиття цих організацій у 1944 році супроводжувалося суттєвим обмеженням принципу незалежності кожної окремої громади. Слід зауважити, що процес злиття відбувався за «активної допомоги» владних структур. Відтоді кожна окрема помісна громада, що підлегла системі старших пресвітерів на чолі з керівним загальносоюзним органом – Всесоюзною радою євангельських християн-баптистів (далі ВРЄХБ), стала об'єктом адміністрування з боку керівників об'єднань. Часто пресвітери громад не обиралися членами громади, а призначалися «згори» [8, с. 635]. У 1980-і роки були випадки висунення старших пресвітерів у єпископи при тому, що братство ЄХБ все частіше називали Церквою ЄХБ у СРСР [16, с. 19].

Інтеграційні та централізаційні процеси у середовищі ВСЄХБ у повоєнний період певною мірою відбивала пануючу ситуацію в суспільно-політичній сфері того часу. Так, баптистський дослідник А. Руденко порівнював внутрішню структуру союзу з однопартійною політичною системою. На його думку, «обласний старший пресвітер за своїми повноваженнями й функціями приблизно відповідав першому секретарю обкому, регіональний – першому секретарю компартії союзної республіки, ВРЄХБ – ЦК, його Президія – Політбюро і так далі, включаючи термінологію (Генеральний секретар, Міжнародний відділ)» [14, с. 356].

Варто зазначити, що послаблення чи посилення контролю «згори» хронологічно збігалось як у суспільному, так і в церковному житті. Зрештою, посилення централізації в структурі ВСЄХБ сприяло поступовій уніфікації протестантської строкатості й дозволяло державним органам налагодити ефективний контроль над усіма течіями, які входили до цієї спілки. Попри зовнішній вплив на церкву з боку держави, який проявився в командно-адміністративних методах управління ВРЄХБ, необхідно відзначити, що в межах цієї течії продовжувалися природні явища інституалізації, притаманні релігійним утворенням, які були помітними і в розширенні формалізованої структури та посиленні централізовано-ієрархічної системи.

Відцентрові процеси в СРСР наприкінці 1980-их років й національне самовизначення суттєво вплинули на Спілку євангельських християн-баптистів. У певних колах віруючих сміливішою ставала критика структури ВРЄХБ. Так, на шпальтах неформального баптистського видання «Протестант» указувалося на надмірну централізацію, ієрархічну структуру, авторитаризм і бюрократизм Ради ЄХБ. Відомий баптистський автор А. Мельников зазначав, що принцип автономії помісної громади неможливо відновити без відмови «від існуючої піраміди влади... та ліквідації інституту старших пресвітерів» [6, с. 6]. В іншій своїй статті цей автор указував на необхідність урахування регіональної специфіки баптистських громад: «Стереотипні накази центру ніколи не враховували багатобарвності регіональних і місцевих особливостей... За загальними наказами та інструкціями працювати неможливо». За переконанням А. Мельникова, централізація в межах союзу має бути замінена на координацію [7, с. 3].

На тлі суспільно-політичних змін, а також зважаючи на особливості баптистської еклізіології, необхідність демонтажу командно-адміністративної системи ВРЄХБ здавалась очевидною. В окремих незалежних групах віруючих виникають проекти реформування структури об'єднання. Так, проект дослідника історії баптизму С. Савінського виключав систему старших («страшних») пресвітерів [8, с. 636]. Натомість автор пропонував ідею створення союзу євангельських християн-баптистів з регіональними та республіканськими об'єднаннями, при цьому українське братство, яке становило половину чисельного складу ЄХБ у СРСР, мало об'єднатися у Всеукраїнський союз із регіональними об'єднаннями [15, с. 5].

Нагальність і важливість змін визнавали й керівники ВРЄХБ. На думку старшого пресвітера євангельських християн-баптистів в Україні Я. Духонченка, замість ВРЄХБ, має існувати Рада Спілки ЄХБ, у республіках мали б бути не спілки, а об'єднання на чолі з головами (старшими пресвітерами) [8, с. 636]. Нова структура, за переконанням одного з керівників баптистського руху, мала «розкувати ініціативу на місцях... й залучити всі добрі сили, незалежно від віку, до вирішення нагальних питань» [1, с. 7]. У цілому подібна реформа передбачала лише «косметичні» заходи, що не могли принципово змінити управління спілкою.

Спілку євангельських християн-баптистів України було засновано на XXI з'їзді братства 25-27 січня 1990 року. Під час проведення форуму тривали дискусії стосовно доцільності заснування окремого союзу, що в цілому відображали неоднозначність підходів серед віруючих стосовно цього питання. Очолив новостворений союз старший пресвітер Я. Духонченко й обіймав цю посаду до смерті в 1993 році. У лютому 1994 року на XXII з'їзді новим головою

союзу було обрано Г. Коменданта, керівника євангельсько-баптистського братства на пострадянських теренах [9, с. 9]. На цьому ж з'їзді прийнято нову редакцію Статуту союзу, який змінив свою назву на Всеукраїнський союз об'єднань євангельських християн-баптистів (ВСОЄХБ) [8, с. 636].

Виділимо декілька суттєвих аспектів, що стосуються еволюції цього духовного протестантського центру в першій половині 1990-их років:

1. Нова структура спілки впродовж 1990-1994 років, увібравши в себе як нові демократичні тенденції, так і традиційні елементи управління, в цілому була змінена на рівні назв, а не суті. Утворення нових структур усередині ВСОЄХБ (освітніх і євангелізаційних інститутів), було зумовлене часом, але не означало зміну принципів управління Спілкою. Про це говорили і лідери вітчизняного баптизму. Так, у звітній доповіді виконуючого обов'язки Голови союзу В. Гончарова на XXII з'їзді ЄХБ указувалося на невідповідність структури центру вимогам громад, тому що «її необхідно було змінити ще декілька років тому» [5, с. 2]. Новообраний Голова Союзу Г. Комендант пообіцяв, що всі акценти робитимуть на помісні церкви: «Раніше у нас було зверху донизу; тепер навпаки знизу доверху» [2, с. 4]. Подібні заяви керівництва разом з прийняттям нового статуту, де було зафіксовано іншу назву об'єднання, свідчили про початок реорганізації принципів побудови релігійного центру.

2. Новий Статут закріпив існуючу практику поєднання керівних і виконавчих функцій Голови та Правління Спілки [8, с. 637]. Подібна практика спостерігається і в інших пізньопротестантських об'єднаннях.

3. Значною перешкодою для децентралізації управлінських структур українських баптистів було членство останніх в СЄХБ країн СНД, що діяла до 1994 року.

4. У питанні взаємин центру з помісними громадами, згідно зі Статутом, простежується значне посилення ролі помісної громади. Союз узяв на себе завдання «здійснювати духовну допомогу помісним церквам у справі проповіді Євангелія, розв'язанні складних питань на місцях, у вибранні та рукопокладенні служителів» [8, с. 637]. Крім цього, він має сприяти купівлі, будівництву чи реконструкції молитовних будинків та інших приміщень, необхідних для церкви. Громади, у свою чергу, повинні подавати клопотання про рукопокладення пресвітерів, стосовно конфліктів і внутрішніх проблем, які вони не можуть розв'язувати самостійно, рекомендують служителів Союзу і сплачують туди відрахування [8, с. 637].

Прийняття нового Статуту прискорило децентралізацію управління Спілкою і символізувало повернення до основ баптистського вчення про церкву. Позитивним фактором, що сприяв цьому, стала зміна керівництва Спілкою новим поколінням служителів, яке значно менше було обтяжене «командно-адміністративним духом» минулого й орієнтувалося на міжнародний досвід управління баптистськими об'єднаннями (так, Г. Коменданта у 1995 році було обрано віце-президентом Всесвітнього союзу баптистів, а у 1999 році він став також віце-президентом Європейської баптистської федерації). Крім цього, протягом 1994-1998 років змінилося 12 голів обласних об'єднань, що також прискорило впровадження нових статутних положень [4, с. 16].

Специфічною видавалася і нова назва конфесії. Як зазначав Г. Комендант: «Відновивши колишню назву – Всеукраїнський Союз об'єднань ЄХБ, ми

звернулися до добрих традицій наших попередників...» [4, с. 16]. За словами одного з лідерів вітчизняного баптизму С. Саннікова, ця назва «відбиває прагнення Союзу змістити акцент на регіональну роботу, яка дозволяє врахувати місцеві особливості» [8, с. 637]. У такому випадкові Союз виступає як утворення, що складається з регіональних об'єднань і бере на себе специфічні функції (внутрішнє та зовнішнє представництво, духовну освіту, місії, видавництво тощо). Головуючі ЄХБ аргументували передачу значних повноважень місцевим об'єднанням неможливістю Союзу опікуватися відразу понад 1300 громадами (на 1994 рік) того самого часу, як на кожне обласне об'єднання припадало приблизно від 50 до 90 громад [8, с. 637].

У цілому ВСОЄХБ упродовж 1990-их років налічував 25 обласних, шість регіональних об'єднань в Україні та п'ять у діаспорі (США, Канаді, Австралії, Аргентині та Парагваї) [12, с. 220]. У наш час ситуація суттєво не змінилася.

Під час XXIII з'їзду ЄХБ, який відбувся у 1998 році, Голова ВСОЄХБ Г. Комендант, підкреслюючи еволюцію принципів роботи Духовного центру, вказав на те, що прийнятий Статут допоміг провести реорганізацію життя й діяльності всіх структур Союзу, сформувавши таку організаційну структуру:

- громади, які містяться на території конкретної області, входять до обласних об'єднань церков ЄХБ;

- обласні об'єднання церков ЄХБ, що розташовані на території України входять до Всеукраїнського Союзу об'єднань ЄХБ [4, с. 16].

Водночас при вивченні статуту конкретної релігійної громади ЄХБ впадає у вічі суттєве обмеження прав обласних об'єднань [8, с. 638]. Особливо це стосується новостворених церков з новообраним керівництвом. Подібну тенденцію можна пояснити, як можливу реакцію на адміністрування в минулому з боку обласного та церковного керівництва ВРЄХБ.

Помітне пом'якшення лінії централізації проявилось у неоднозначному ставленні Центру до окремих громад. Так, 1990-их років спостерігалось певне відчуження сільських громад, представники яких (переважно молодь) уявляли власні інтереси відмінними від міських. Таке розуміння зумовило появу незалежних об'єднань сільських віруючих (наприклад, створення Вінницького обласного об'єднання сільської молоді) при існуванні одночасно офіційних об'єднань, орієнтованих на інтереси міста.

Офіційне керівництво Союзу відповіло на цей виклик розробленням типових статутів громад різного рівня: невеликих сільських громад (їхня чисельність в обласних об'єднаннях іноді сягає половини всіх громад), середньої величини міських громад і великих центральних громад [4, с. 17].

Доволі гнучка позиція баптистського релігійного центру не захистила його від низки проблем. Насамперед, це сепаратні дії окремих громад й інших релігійних інституцій (місій, навчальних закладів тощо). У досліджуваний період деякі громади припиняли членство в ВСОЄХБ і ставали ініціаторами нових релігійних об'єднань (або приєднувалися до них). Зокрема, це стосувалося Собору незалежних євангельських церков України, Духовного управління незалежних громад євангельських християн, Асоціації місіонерських церков ЄХБ й ін. Створення подібних організацій було тісно пов'язане з діяльністю закордонних і місцевих місій, працю яких, незважаючи на численні спроби, Союз ЄХБ не зміг консолідувати [8, с. 638].

Серед інших проблем, на розвиток яких могла вплинути децентралізація управління, виділяються неоднозначні підходи в окремих питаннях віровчення (наприклад, суперечності між прихильниками кальвіністського й армініанського богослов'я), етики, а також у сфері обрядово-культової практики. Крім цього, така форма церковного устрою зумовила розрізненість соціальної діяльності ЄХБ.

Подібні проблеми стали поштовхом до актуалізації теми посилення централізації ВСОЄХБ. На думку окремих авторитетних лідерів вітчизняного баптизму, наприкінці 1990-их років децентралізація «зробила свою добру справу», і тому варто «раціонально посилити релігійний центр братства, враховуючи вичерпаність місцевих ресурсів» [8, с. 638]. Не дивно, що практично всі пропозиції подальшої організаційної форми Спільки, які надійшли до Правління з регіонів напередодні з'їзду ВСОЄХБ у 2002 році, були зорієнтовані на побудову єпископальної моделі церковного життя [17, с. 120].

Утім частина лідерів євангельсько-баптистського братства не заперечує проти дальшого розширення автономії помісних громад. Це дозволяє необов'язкове виконання пропозицій центру, наприклад, щодо святкування урочистостей чи участі в політичній кампанії. Водночас пропонується розділити питання, з яких прийматимуться рішення, не обов'язкові для виконання, і ті, що допускають певну свободу, й закріпити подібне положення в статутах Союзу та окремих громад.

На ХХІV з'їзді євангельських християн-баптистів, що відбувся 2002 року, було підтверджено курс на демократизацію управління ВСОЄХБ. У звіті Голови братства Г. Коменданта зазначалося, що помісні церкви «все більше розвиваються, стають більш самостійними, ...кожна має структуру, відділи» і необхідні лише «управління й координація спільної роботи» [3, с. 17].

Таким чином, в означений період спостерігається модернізація внутрішньої структури найбільшого вітчизняного протестантського об'єднання та його еволюція у напрямі дотримання принципів баптистської еклізіології, значно знівельованих у радянську епоху [8, с. 639]. ВСОЄХБ залишається найбільшим протестантським об'єднанням, яке відповідає визначенню церкви християнського типу з її внутрішнім демократизмом духовного життя. Гасла єдності та збереження Спільки, яка характеризується високою динамікою приросту громад, до цього часу не втратили актуальності в євангельському середовищі.

Проте є і багато проблем. Наприклад, виникнення великої кількості місіонерських організацій гостро поставило питання щодо місця закордонних місій у структурі баптизму, їхнього співвідношення з церквами (зокрема, їхньої підзвітності помісним церквам). Виникли суперечності між новоутвореними місіями й традиційними церквами, між старими і новими об'єднаннями. Оскільки новоутворені церкви, як правило, дуже динамічні, використовують нові, не властиві для традиційного українського баптизму форми богослужінь та часто критично ставляться до традиційних форм баптистської життєдіяльності (як до богослужбової, так і до побутової культури), то це викликає звинувачення нових церков та місій з боку старих об'єднань у «відступі від євангельсько-баптистських принципів», у «харизматії» тощо.

Частина консервативно налаштованих служителів церкви ЄХБ наголошує на категоричній необхідності дотримання традицій, що склалися у вітчизняному баптизмі. З ними не погоджуються представники нового покоління віруючих, особливо ті, які нещодавно прийшли до баптистських церков, не будучи раніше

вихованими у традиціях цього віровчення. Проблема ставлення до церковних традицій поєдналася зі споконвічним конфліктом поколінь.

Список використаної літератури

1. Беседа с Я. К. Духонченко // Протестант: Издание евангельских христиан-баптистов. – 1989. – №14. – С. 7.
2. Двадцять другий з'їзд ЄХБ України // Християнське життя: Газета Об'єднання церков евангельських християн-баптистів України. – 1994. – №2-3. – С. 4.
3. За последние четыре года. Отчет председателя ВСОЕХБ Г. И. Коменданта // Евангельская нива. – 2002. – №9. – С. 16-17.
4. Звіт Голови ВСОЕХБ Г. І. Коменданта на 23-ому з'їзді // Євангельська нива. – 1998. – №2. – С. 15-19.
5. Звітна доповідь на 22-ому з'їзді евангельських християн-баптистів України // Християнське життя: Газета Об'єднання церков евангельських християн-баптистів України. – 1994. – №2-3. – С. 2.
6. Мельников А. В плену у прошлого / А. Мельников // Протестант: Издание евангельских христиан-баптистов. – 1990. – №2. – С. 6.
7. Мельников А. Централизация и единство / А. Мельников // Протестант: Издание евангельских христиан-баптистов. – 1990. – №8. – С. 3.
8. Мокієнко М. Всеукраїнський Союз об'єднань евангельських християн-баптистів: трансформація релігійного центру / Михайло Мокієнко // Історія релігій в Україні: науковий щорічник. – Львів: Логос, 2007. – Книга І. – С. 633-640.
9. Перші особи. Григорій Комендант // Людина і світ. – 1998. – №2. – С. 9-10.
10. Проханов И. С. Вероучение евангельских христиан / И. С. Проханов. – Черкассы-Смирна, 2002. – 77 с.
11. Райри Ч. Основы богословия / Чарльз Райри. – М.: [Б. и.], 1997. – 620 с.
12. Решетников Ю., Санников С. Обзор истории евангельско-баптистского братства в Украине / Юрий Решетников, Сергей Санников. – Одесса: Богомыслие, 2000. – 246 с.
13. Решетніков Ю. Між традицією і модернізмом. Соціально-політичні погляди евангельських християн-баптистів / Юрій Решетніков // Людина і світ. – 2004. – №8. – С. 5-13.
14. Руденко А. Евангельские христиане-баптисты и перестройка в СССР / А. Руденко // На пути к свободе совести. – М.: Политиздат, 1989. – С. 341-357.
15. Савинский С. К вопросу о структуре Союза ЕХБ / С. Савинский // Протестант: Издание евангельских христиан-баптистов. – 1989. – №7. – С. 5.
16. Савинский С. О системе старших пресвитеров / С. Савинский // Гость. – 2005. – №5 (14). – С. 18-19.
17. Яроцький П. Пізні течії протестантизму в Україні: характер взаємовідносин / Петро Яроцький // Релігійна свобода. Міжконфесійні відносини в умовах суспільно-політичних трансформацій в Україні: Науковий щорічник / За заг. ред. А. Колодного. – К., 2005. – С. 117-122.

Ю. В. Вильховой

СОЮЗ ЕВАНГЕЛЬСКИХ ХРИСТИАН-БАПТИСТОВ СССР И ТРАНСФОРМАЦИЯ ЕГО ДУХОВНОГО ЦЕНТРА В УКРАИНЕ (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА 1980-ЫХ – НАЧАЛО XXI ВЕКА)

В статье рассматриваются изменения в евангельско-баптистском движении СССР, процесс трансформации религиозного центра Всеукраинского Союза объединений ЕХБ. Автор доказывает, что вследствие союзной религиозной либерализации украинские баптисты модернизировали традиционные

эклизиологические структуры и начали децентрализацию собственного духовного центра.

Ключевые слова: религиозное законодательство, церковный орган, поздний протестантизм, управленческие структуры, религиозный центр, евангельские христиане-баптисты, централизация, трансформация, объединение, община.

Y. V. Vilhovi

**THE UNION OF EVANGELICAL CHRISTIANS-BAPTISTS OF THE USSR
AND TRANSFORMATION OF ITS SPIRITUAL CENTER IN UKRAINE
(THE SECOND HALF OF THE 1980S – THE EARLY 21ST CENTURY)**

In the article the changes in the evangelical Baptism movement in the USSR and the process of transforming the religious center of the All-Ukrainian Union of associations of ECB are examined. The author proves that the religious liberalization of the Union allowed the Ukrainian Baptists to modernize traditional church structures and begin the decentralization of their spiritual center.

Keywords: religious legislation, church authority, late Protestantism, administrative structures, religious center, evangelic Christians-Baptists, centralization, transformation, association, community.

Надійшла до редакції 18 жовтня 2012 року